

A MAGYAR ZSOLTÁR SZENCI MOLNÁR ALBERT ELŐTT

1. Kevés olyan költői szövege van a világirodalomnak, amellyel a keresztény ember érzés- és gondolatvilága annyira bensőségesen és sokoldalúan tudott volna azonosulni, mint a héber költészet bibliai zsoltárai. Ezekben az ősi, elementáris erejű prózaversekben, amelyek az ószövetségi zsidóknak hálaadó, könyörgő, bűnbánó, magasztaló és győzelmi énekeik voltak, az emberi léleknek olyan mélységei és szárnyalásai nyilatkoznak meg, hogy ma is megindítják az embert, ha énekli, vagy csak beléjük olvas.

Bizonyára ez lehet az oka annak, hogy a zsoltár már a középkorban a liturgikus könyvek révén, a lectiók rendjébe sorolt más ószövetségi könyvekkel együtt, a bibliának egyik legtöbbet olvasott szövegévé vált. Hieronimustól Lutherig és Calvinig jóformán nem volt nevezetes egyházatya, aki ne foglalkozott volna a zsoltárok fejtegetésével, rejtett értelmük, profeciájuk magyarázásával, és Calmet a XVIII. század elején aligha túloz, amikor azt állítja, hogy tudomása szerint saját koráig a zsoltárok-nak már több mint ezer kommentátora van a keresztény exegetikában.¹ De eltekintve a szűkebb értelemben vett teológiai irodalomtól, az egyetemes egyházi írásbeliségnek is alig van olyan rétege, amelyben ne találkoznánk a zsoltárokból vett idézetekkel, locusokkal, amelyeket akárcsak a szentírás egyéb helyeit bizonyos élethelyzetek és lelki állapotok vallás-etikai minősítésére használtak. Mert a zsoltár nemcsak a liturgiának volt szerves tartozéka, — mint ahogyan az ma is —, hanem a lélekre gyakorolt közvetlen emocionális hatása révén a belső vallásosságnak is olyan szabályozó principiumává vált, amely teljesen áthatotta a zárdák lakóinak az életét. A kolostori officiumokra vonatkozólag pl. már Nursiai Szt. Benedek elvül szabta meg, hogy minden szerzetesnek hetenként legalább egyszer az egész psaltériumot végig kell olvasnia.² A clunyi bencésekről pedig feljegyezték, hogy ezen túlmenően még a mezei munkát és egyéb házi teendőiket is a zsoltár hangjai mellett végezték.³

Dávid király énekei⁴ az anyanyelvűségben kezdetben nem bibliafordítási céllal, a *Vulgata* részeként, hanem mint officiumi szövegek jelennek meg mindenütt Európában. Németalföldön, Angliában és Franciaországban az evangéliumok és egyéb liturgikus szövegek mellett már igen korán, a XI. századtól kezdve feltűnnek az ilyen jellegű nemzeti nyelvre fordított zsoltárok⁵ a hozzátartozó canticumokkal, metrikus hymnuszokkal és litániákkal. Hogy a különböző szertartáskönyvek közül

¹ *Dictionnaire historique de la Bible*. Paris. 1846. III. 1294.

² Gálos Rezső: *Legrégibb bibliafordításunk*. It. füz. 9. Bp. 1928. 12.

³ *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története*. I. Bp. 1902. 26—27.

⁴ A bibliakritika a 150 zsoltár közül csak mintegy 70-et tulajdonít határozottan Dávid királynak, a többi egyéb hagyományból származtatja. Vö. Bernhard Duhm: *Die Psalmen*. (*Kurzer Hand-Commentar zum Alten Testament*. Abt. XIV.) Freiburg. 1899. Einl. p. XII—XVIII.

⁵ Boros Alán: *Zsoltárfordítás a kódexek korában*. Bp. 1903. 20—21.

— még a breviáriumok kialakulása előtt — miért éppen a Psalteriumot fordítják le elsőként és legtöbbször nemzeti nyelvre, annak tulajdonképpen egyszerű a magyarázata. Mivel az egyház, de főleg a szerzetesség, a zsolnárokban és a hozzájuk kapcsolt lírai szövegekben nagy érzelmi mozgósító erőt látott, — akárcsak később a reformáció — a rendekbe lépő új tagoknak, tanulóknak, noviciusoknak, valamint az apácáknak és a kolostorok más, latinul nem tudó, vagy még nem tudó lakóinak ezzel kívánták megkönnyíteni a szerzetesi élet szellemével való bensőségebb azonosulást és a szent könyvekben való elmélyedést.⁶

2. Nálunk kimutathatóan a XV—XVI. szd. fordulóján tűnik fel először a zsolnárt magyar nyelven azokban a kódexeinkben, amelyek feltehetően az első magyar bibliafordítás, az ún. *Huszita Biblia* korábbi szövegeit tartották fenn, ám funkciójuk szerint egy részükben szintén kolostori használatra készült zsolozsmáskönyvek voltak:⁷ így az *Apor-kódexben* (1500 k.), illetve az erre visszavezethető *Döbrentei-* (1508), *Keszthelyi-* (1522) és *Kulcsár-kódexben*⁸ (1539), valamint olyan, világi személy számára készült imádságos könyvekben mint a *Festetics-* (1493 k.) és a *Czeh-kódex*⁹ (1513). Egyes zsolnártversek, töredékek, reminiscenciák természetesen a magyar nyelvű kódex-irodalom egész szélességében kimutathatók¹⁰, teljes zsolnártszövegeket azonban a kolostori irodalom időszakából csak az említett hat kódex tartalmaz; a *Döbrentei-*, a *Keszthelyi-* és a *Kulcsár-kódex* mind a 150-et. A *Batthyány-kódex* (1580 k.) zsolnártai, — amelyek mint maga az egész Graduál is már határozott protestáns karaktert mutatnak — feltehetően szintén egy korábbi katolikus zsolnártfordításra vezethetők vissza, ezt az alapszöveget azonban eddig még nem sikerült azonosítani.

Nyelvi és irodalmi értéküket tekintve ezek a korai prózai fordítások többségükben még alig különböznek a korabeli fordítás-irodalom egyéb szövegeitől. Általában megfigyelhető, hogy azokat a zsolnártokat, amelyeket breviáriumi olvasmányként nap mint nap elmondtak, vagy amelyek tartalmuknál fogva is közel álltak a fordítók szívéhez, pillanatnyi lelki hangulatához, továbbá a gyakran idézett és közhellyé koptatott rövid zsolnártverseket jobban, szebben, lendületesebb magyarsággal tolmácsolták, mint a későbbi, kevésbé frekvenciált helyeket. Fejlődés mutatkozik a tekintetben is, hogy a későbbi fordítások csaknem mind jobb az *Apor-kódex* szövegénél, amelynek fordítója úgy látszik még töretlen úton haladt, vagy legalábbis nem ismert más fordítást, amit mintaként forgathatott volna.¹¹ Legszebben a *Keszthelyi-* és a *Kulcsár-kódex* zsolnártai, amelyeknek fordítója — a két szöveg ugyanis csaknem

⁶ Gálos R.: i. m. 7.

⁷ Uo. 4.

⁸ A *Huszita Bibliának* és a *Döbrentei-kódexnek* egymáshoz való viszonyát már eddig is több tanulmány vizsgálta: Mészöly G.: MNy. 1913. 433—439; MNy 1914. 65—70; Itk 1915. 40—49; MNy 1917. 35—44. — Szily Kálmán: MNy 1912. 49—54. — Horváth Károly: Melich Emlkv. 1942. 168—176. A kódex író-másolója, Halabori Bertalan pap feltehetően családi örökség ill. kapcsolatok révén juthatott a *Huszita Biblia* szövegéhez. Egyik őstét vagy rokonát, Halabori Pétert ugyanis a Pozsony megyei *huszita* nemések között emlegetik a források. Horváth K.: ih. 175—76. — A *Keszthelyi-* és a *Kulcsár-kódex* zsolnártainak a korábbi fordításokhoz való viszonyára lásd Boros A.: i. m. 131—138. I. és Frick József: *A középkori magyar himnuszköltészet*. Kolozsvár. 1910. 28.

⁹ A *Festetics-* és a *Czeh-kódex* zsolnártainak alapszövegét, az előbbi penitenciás zsolnártait kivéve, mindmáig nem sikerült megállapítani; feltehetően eredeti fordítások. Vö. Boros A.: i. m. 63., 77. l.; Katona Lajos: *Petrarca bűnbánó zsolnártai a Festetics-kódexben*. Irod. tanulmányai. II. Bp. 1912. 93—100.

¹⁰ Feltűnően nagy számban fordulnak elő a prédikáció-szövegekben, a *Horváth-*, *Érdy-Tihanyi-* és az *Érsekújvári-kódexben*. L. Boros A.: i. m. 216—259.

¹¹ Boros Alán két fordító keznyomát látja a kódex zsolnártáiban, akik közül az egyik — szerinte mert tehetségesebb volt — egészen jó átültetéseket produkált (i. m. 49—52.). Mivel azonban ez a színvonalbeli egyenetlenség a zsolnártok strukturájában semmiféle szerkezeti elkülönülést nem mutat,—

szó szerint egyezik — ebben a műfajban valóságos mestermunkát produkált. A korábbi átültetések gyengeségeit csaknem teljesen sikerült kiküszöbölnie, noha kisebb gyarlóságok azért még nála is előfordulnak. Mindenesetre bőven és ügyesen használ árnyalatokat kifejező rokonszavakat, ismeri a stilsztikailag legmegfelelőbb magyar idiómákat, és tudatosan küzd a többi fordításra oly jellemző latinizmusok ellen. De legnagyobb érdeme talán az, hogy a latin szöveg tolmácsolásában nem erőlteti a szó szerintiiséget az értelem rovására. Ez a bizonyára tanult, tudós fordító magas fokon bírta mind a latin mind a magyar nyelvet, és igen fejlett anyanyelvi beszédkultúrával is rendelkezhetett, mert erről szépen gördülő magyaros mondatszerkezetei tanúskodnak. Ennek az ismeretlen fordítónak a teljesítményét, amelyben kódexbeli zsolnárfordításunk a tetőpontját érte el, színvonal dolgában méltán tekinthetjük a későbbi protestáns prózafordítások irodalomtörténetileg legbecsesebb előzményének.

Költőiség szempontjából ezeket a zsolnárokat még aligha lehetett minősíteni. Nem azért mert prózafordítások, attól éppen még lehetne — hiszen ki ne tudná, hogy a költészet nem azonos a versesformával, sőt némi botránkoztatással szólva azt is mondhatnám, hogy végsősoron semmi köze hozzá —, hanem mert a fordítók, szertartáskönyvekről lévén szó, a bibliai szöveg tiszteletet, sőt alázatot parancsoló zártságát nem is akarták saját költői invencióikkal fellazítani. A liturgikus használatra szánt zsolnárokat különben a későbbi protestáns fordítók is hasonló korrektséggel tolmácsolják. Következésképpen a zsolnárokban itt-ott megfigyelhető fordítói erények is legfeljebb mint műfordítási és nem mint költői minőségek értékelhetők. Ezekben a fordításokban a parafrázálásnak még csak egyszerű és primitív formái tűnnek fel eléggé esetlegesen, így pl. a *Keszthelyi-kódex*-ben, jellemzően azonban csak a világosság számára készült két imádságoskönyv, a *Festetics-* és a *Czeh-kódex* zsolnáraiban.¹² A fordítók legtöbbször újszövetségi reminiscenciákat, fogalmakat csengetnek át az ó- héber szövegbe, Jézust, Szűz Máriát és a Szent Lelket aposztrofálják, másszor pedig egyszerűen csak keresztény értelmezés szerint fordítanak. Sajátosan egyénített költői képekkel, reflexiókkal s általában a zsolnárszöveg lírai átlenyegítésénél olyan formáival, amilyenek már a Balassi előtti protestáns zsolnárokban is megfigyelhetők, itt még nem találkozunk. Ennek a jelenségnek nyilvánvalóan az lehet az oka, hogy — mint Gálos Rezső mondja — ezek a fordítások többségükben nem népszerűsítésre, nem a laikus közönség számára és nem is egyéni indíttatásból készültek, hanem kifejezetten azt a célt szolgálták, hogy a bennfentesek: készülő szerzetesek, apácák, esetleg harmadrendűek részére érthetővé tegyék az officiumokon mondott szövegeket.¹³ A *Festetics-* és a *Czeh-kódex* zsolnárai is — bármennyire magánszemély, Kinizsiné Magyar Benigna imádságoskönyvében foglalnak helyet — valójában nem lírailag egyénített applikációk, mint teszem azt az ugyanitt olvasható Petrarca-féle prózai parafrázisok, hanem alapjában véve szövegű fordítások. Az ismeretlen magyar szerzetes különben Petrarca költői latin szövegét is — mint Katona Lajos megjegyzi —, szó szerinti hűséggel és eléggé esetlenül, nehézkesen tolmácsolja.¹⁴

teljesen rendszertelenül fordulnak elő jó, rossz és közepes színvonalú fordítások, sőt akad olyan is, a 146., amelynek csak egy része „tűnik nehézkesnek” — hihetőbbnek tartom, hogy a jobb szövegek ez esetben is a gyakoribb használat, a többszöri elmondás, azaz kollektív alkotási folyamat eredményeként alakultak ki. Noha az *Apor-kódex* zsolnárait végig egy kéz másolta, a fordítást eredetileg akár többen is végezheték; ezt azonban a fentiek alapján nem tartom valószínűnek. Vö. Mészöly G.: *A Döbrentei-kódex és az Apor-kódex második keze*. ItK 1915. 42.

¹² Boros A.: i. m. 64., 76.

¹³ Gálos R.: i. m. 7.

¹⁴ Katona L.: i. m. 94.

3. Úgy tudjuk, mert úgy tanultuk, hogy a már költészetileg is értékelhető verses magyar zsolttár protestáns költők száján hangzik fel először a kódexbeli kései próza-fordításokkal csaknem egyidőben. De tévedés ne essék, nem azért mintha a verses zsolttár a reformáció fedezte volna fel Európa-szerte a nemzeti nyelvű költészet számára, hanem mert az új vallás, amely teológiai tekintélyét a katolicizmussal szemben kizárólag az autentikus bibliai szövegekre alapozta, a római egyháztól átvett különböző liturgikus műfajok közül, vagy mellett, szükségképpen az énekelhető nemzeti nyelvű zsolttárban találta meg azt a formát, amelyben a római ortodoxiával meghasonlott, de az istennel bensőségesebb kapcsolatot kereső reneszánsz ember a maga lelki tartalmait felekezetre való tekintet nélkül leginkább beleélhette és belefogalmazhatta. Ha egyáltalán bizonyítani lehet, hogy nálunk protestánsok írtak először verses zsolttárt, úgy ezt akár véletlennek is tekinthetjük. Nyugaton ugyanis már jóval a reformáció előtt dívott a verses zsolttárköltészet. Erazmustól tudjuk, hogy az ő ifjúkorában, tehát 1480 körül a flandriai begina apácák kolostoraiban ilyen zsolttárokat énekeltek, a század legvégéről pedig már nyomtatásban is maradtak fenn francia nyelvű verses psalmusok.¹⁵ De hivatkozhatnánk azokra is olasz terzinákban írt bűnbánati zsolttárookra is, amelyeket sokáig Dantenak tulajdonítottak, s bár kiderült róluk, hogy nem ő írta, keletkezésükben mindenképpen közel egykorúak.¹⁶ Mindez arra mutat, hogy a metrikus zsolttár, akárcsak az anyanyelvű vallásos költészet egyéb műfajai: himnuszok, sequentiák, antiphonák, verses imádságok stb. és ezzel együtt természetesen a nemzeti nyelvű egyházi ének is¹⁷ tulajdonképpen azoknak a katolicizmuson belüli devóciós reformtörekvéseknek a jegyében és eredményeként született meg, amelyek a XIII. századtól kezdődően, az eretnokségek ez irányú követeléseit kivéendő, a szélesebb értelemben vett vallásos irodalmi anyanyelvűséget is mindenütt Európában életre hívták. Itt tehát egy olyan folyamatról van szó, amelynek a reformáció nem elindítója volt, hanem mint sok vonatkozásban ezen a téren is csak mintegy kiteljesítette és megvalósította a korábbi antifeudális mozgalmak célkitűzéseit.

A devóciós hagyományból átörökölt zsolttárt az új vallás nemcsak hogy minden korábbi formájában fenntartotta, és a mozgalom célkitűzéseinek megfelelően továbbfejlesztette, hanem a szűkebb értelemben vett felekezeti propaganda céljain túlmenően a reneszánszban megredült katolicizmus számára is fokozottan népszerűsítette, s ezzel a zsolttárt a vallásosság bensőségesebb egyéni átélésének egyetemes reneszánsz műfajává emelte.

A magyar protestáns zsolttárfordításoknak alapvetően két típusa alakult ki a XVI. században. Az egyik a kifejezetten templomi használatra, vagy éppen a nagyközönségnek olvasására szánt és általában értelemszerű hűségre törekvő prózai psalterium; a másik az egyéni indíttatású és jobbára szabadhangvételi parafrázis, amelynek darabjai Ecsedi Báthory István zsolttáros hangú prózai imádságaitól eltekintve mind verses formájúak. A korábbi kódexbeli fordításokhoz jellegüknél és funkciójuknál fogva mindkét típusnak vannak kapcsolatai.

¹⁵ Császár Ernő: *Szenci Molnár Albert zsolttárai*. ItK 1914. 157.

¹⁶ *Tutte le opere di Dante Alighieri* nuovamente riveduta nel testo dal dott. E. Moore. III. ed. Oxford. 1904. 193—199.

¹⁷ Petró Sándor: *A magyar nyelvű egyházi ének középkori emlékei*. EPhK 1941. 273—274. Az anyanyelven való közös éneklés már megvolt az első keresztény gyülekezetekben is, de azt a latin nyelv általános használatát valamint az istentiszteletek egyformaságát és ünnepélyessé tételét követelő római irányzat a *laodiceai zsinaton* (360—70 k.) eltörölte és helyébe a szertartásos ún. váltó-éneklést hozta be. Vö. Farkas Lajos: *Zsolttárköltészetünk Sz. Molnár Albert előtt*. Prot Sz. 1898. 363.

Mivel a „kezdeti protestantizmus a liturgiát még nem törölte el, csak átalakította, és magyar nyelvűvé tette” nyomtatott és kéziratos misekönyveiben, az ún. graduálokban a himnuszok, antifónák és responsóriumok mellett mindenütt ott voltak a prózai zoltárok is akárcsak a korábbi officiumos könyvekben. Ebből eredően Bencédi Székely Istvánnak graduálszámba vehető, ma már ismeretlen első protestáns énekeskönyve¹⁸ (Krakkó 1538) sem nélkülözhetette a prózai zoltárokat, és nagy a valószínűsége annak, hogy későbbi, az olvasóközönség számára készített magyarázatos *Zsoltárkönyve* (Krakkó 1548) legalább is részben ezen az első szövegen alapszik. Gerézdi Rabán megállapítása — miszerint Székely zoltárainak „argumentumai szóról szóra egyeznek az *Apor*-kódexben találtakkal”¹⁹ — arra mutat, hogy itt a középkori hagyomány szerves továbbéléséről van szó, amint ez a már említett másik protestáns graduál, a *Batthyany*-kódex zoltárainak esetében is feltételezhető. Jóllehet Bencédi zoltárainak alapszövege nem az *Apor*-kódex volt, hanem a *Vulgata* és a *Héber Biblia*,²⁰ maga az a tény azonban, hogy munkájához a legrégebb magyar fordítást is felhasználta, zoltárait irodalomtörténetileg igen értékes teszi. Ez a fordítás ugyanis a későbbi Heltai-félével együtt hatással volt a *Károlyi Bibliára*,²¹ ami viszont Szenczi Molnár Albertnek szolgált biztos kalauzál a Lobwasser-zoltárok fordításánál.

A parafrázált verses protestáns zoltárnak típusbeli előzményeit az olyan, egyéni ájtatoskodás céljára készült prózai fordításokban kereshetjük, mint a *Festetics*- és a *Czeh*-kódex zoltárai. Ezeknek is, akárcsak a protestáns verses átdolgozások legtöbbszörének, jellemző vonásuk, hogy fordítói, illetve megrendelőik azokat a zoltárokat méltatták elsősorban figyelemre, amelyeknek tartalmával, eszmeiségével érzelmileg leginkább azonosulni tudtak. Ezért vették be imádságoskönyveikbe, azért tekintették személyes vallomásuknak, és írták vagy írátták a versfejekbe saját nevüket, mert úgy érezték, hogy a zoltáros hangja az ő szívükből eredően szól, illetve hogy a maguk legbensőbb érzéseit, felekezeti, nemzeti és társadalmi godjaikat ezekben tudják leginkább megvallani. A személyes vonzódásból fakadó indíttatás indirekte még azokban a protestáns zoltárokból is kitapintható, ahol a szerzők érezhetően közösségi, gyülekezeti igényekre való tekintettel dolgoztak: így Sztárai és Szegedi Gergely nem egy énekében, vagy az olyan egyzoltáros költőknél mint Batizi András, Siklósi Mihály és Papp Benedek, továbbá számos névtelen zoltárirónál.

A protestáns zoltárköltők a héber szöveg keresztény adaptálásában sem jártak teljesen töretlen úton. Említettem, hogy éppen a szóban forgó két kódex zoltárait is már mennyire jellemző a psalmus héber szellemének keresztényi átszínezése. Ugyanez tapasztalható a protestáns zoltárok túlnyomó többségében is azzal a különbséggel, hogy ezek szerzői noha Szűz Máriát már nem emlegetik, annál bő-

¹⁸ A magyar irodalom története. I. Bp. 1964. 340. — Gálszécsi István *Kegyis énekekről és keresztényi hitről rövid könyvecskéje* (Krakkó. 1536.) eredeti zoltárt aligha tartalmazott. Az a néhány (10) ének, amit az újabban felfedezett prágai töredékekkel együtt belőle ismerünk egyrészt Luther szerzeményeinek fordítása, ill. parafrázálása, másrészt középkori eredetű vagy ismeretlen minta alapján készült meglehetősen gyatra versszöveg. Vö. Csomasz-Tóth Kálmán: *A prágai Gálszécsi-töredék énekei*. Itk. 1970. 51—59.

¹⁹ Horváth János: *A reformáció jegyében*. 2. kiad. Bp. 1957. 49.; Gerézdi Rabán: *Az első magyar világháború 1559*. Janus P.-tól Balassi B.-ig. Tanulmányok. Bp. 1968. 392. l.

²⁰ „A zoltárok számozása a héber biblia rendszerét követi, az egyes zoltárok summája viszont Székely könyvében a Vulgatára vezethető vissza; jó néhány kifejezése pedig — néha egész mondatok az *Apor*-kódexből kerültek a szövegbe”. Dán Róbert: *Bencédi Székely István zoltároskönyvének forrásaihoz*. FK 1967. 151.; Ua.: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*. Bp. 1973. 48. sk.

²¹ Horváth J.: ih.; MIT. I. 338.

vebben tüzdelik meg viszont a zsoltárt újszövetségi nevekkel, fogalmakkal, miáltal azt teljesen átlényegítik, keresztény éneket csinálnak belőle. Erre az eljárásra különben maga Luther is bízta a protestáns zsoltárszerzőket amikor úgy nyilatkozott, hogy ő maga „többet visz bele a zsoltárba, mint amennyit bennük talál”.²²

Ami eltérés a parafrázálás módjában a kétfajta zsoltár között mutatkozik, — hogy ti. a *Festetics*- és a *Czeh*-kódex zsoltárai azon túl, hogy krisztianizálják a héber psalmust, alapjában véve mégis a szöveghez igazodó fordítást adnak, és nem lazítják fel a struktúrát beleszótt hosszabb-rövidebb exkurzusokkal, nem költik át teljesen mint a protestáns zsoltárirók némelyike — az csak kéziratossá emlékeink szűk voltából eredően szembetűnő, és nem a zsoltárok felekezeti jellegéből fakad. Hiszen a Petrarcaéhoz hasonló szabad hangvételű parafrázisok, amelyeknek legmegfelelőbb típusbeli magyar analógiáját Ecsedi Báthory István zsoltárelemekből építkező imádságai szolgáltatják, otthonosak lehetnek mindenütt a kolostorokban és a műveltebb világiak között is, ha nem nemzeti nyelven, hát latinul.²³ Magától Petrarcatól tudjuk, hogy penitenciás zsoltárait, amelyeket korábban a maga számára készített, később ismerősének, vagy barátjának, egy cisztercita szerzetesnek is elküldte,²⁴ minden bizonnyal azért, mert az kérte tőle. Úgy vélem, arról lehet inkább szó, hogy mivel a parafrázált anyanyelvű zsoltár a reformáció előtt jobbra csak egyéni ájtatoskodás céljait szolgálta egyháziak és világiak körében egyaránt, — és ha helyenként énekeltek is mint a flandriai beginák, jellemzően még sehol sem vált gyülekezeti énekké, — jelenléte a kolostori írásbeliségben eléggé elszigetelt lehetett. Ez az oka annak, hogy kódexeinkben a zsoltároknak sem ilyen, teljesen szabad átköltései, sem verses formái nem maradtak fenn. Mindazonáltal a hivatkozott külföldi példák alapján valószínűnek kell tartanunk, hogy már a parafrázált verses zsoltárnak is voltak devóciós magyar előzményei Luther fellépése előtt. Különböző elképzelni is nehéz, hogy akár Luther, vagy a prédikátorok első nemzedékének javarésze, akik szerzetesi múlttal és hagyományokkal kapcsolódtak a reformáció mozgalmaiban, minden előzmény, példa és minta nélkül nyúltak volna a nemzeti nyelvű verses zsoltárhoz. Arról sem vagyok teljesen meggyőződve, hogy pl. olyan világiak mint Kecskeméti Végh Mihály, Tordai Benedek, Battyáni Orbán és feltehetően a korai névtelenek közül még többen, akikről azt sem tudjuk csalhatatlan bizonyossággal, hogy protestánsok voltak-e,²⁵ pusztán azért, és csak azután írtak volna zsoltárt, hogy

²² Császár E.: ItK. 1902. 167.

²³ Petrarca latin zsoltárainak 1479-ben már olasz fordítása is megjelent Torinóban. Katona L.: i. m. 97.; vö. Mezey László: *A devotio moderna a dunai országokban*. Az Egy. Kvtár Évkönyve. V. 1971. 236.

²⁴ Katona L.: i. m. 96. l.

²⁵ *Tordai Benedek*ről a nevéen kívül csak azt tudjuk, hogy 1517-ben a krakkói egyetemen tanult, és ott a következő évben baccalaureust nyert. (RMKT. II. 465—66.) — Az ugyancsak külföldön iskolázott, kalandos életű *Battyáni Orbán*ról csak Schesaeusnak szűkszavú tudósítása alapján sejtethetjük, hogy kapcsolatai lehettek a lutheristákkal, (RMKT. IV. 293.) de hogy felekezetiileg is protestáns lett volna, azt nem lehet bizonyítani. Tény az, hogy amikor 1543. júniusában Fráter György a gyulafehérvári „országgyűlés elé idézte a brassóiak egyházi és világi előljáróit, hogy számot adjanak a vidékükön életbe léptetett újításokról” Battyáni Orbán, mint Izabella egyik legtekintélyesebb főembere többet magával nyíltan a védelmükre kelt a gyanúsítottaknak.) Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Bp. é. n. 156—57. l. Ebben a magatartásban azonban aligha vallási, mint inkább humanista és politikai elvei befolyásolták, amelyek más vonatkozásban is teljesen szembeállították őt a Baráttal. — Az a *Kecskeméti Végh Mihály* főbíró, akivel Szilády Áron az LV. zsoltár szerzőjét és az 1521-ben a krakkói egyetemen tanult Michael de Kectemety-t azonosítja (RMKT. IV. 286.) a hivatkozott forrás tanúsága szerint éppen nem lehetett református, de annál inkább katolikus. Mivel a kérdéses egyességlevelet Szilády hiányosan interpretálta, közöljük most teljes szövegében: „Mi kik vagyunk Kecskeméti esküt Birák és polgárok pápista hitön valók, Tamás Orbán, Végh báll, Somody Dömötör, Pocz János, Ágoston János, és mind az pápista Körösztyényökkel egygyetem-

az új hitre tértek. Énekeik szövegéből ugyanis — akárcsak a XVI. századi zsolttárok jelentős részénél — nem lehet felekezeti hovatartozásra következtetni. Még Sztárai sem érint olyan dogmatikai vagy liturgiai kérdést, ami a két egyházat elválasztaná egymástól, és nagyon igaza van Császár Ernőnek, amikor azt mondja, hogy „ezek a zsolttárok, katolikus énekeknek éppúgy beválnak, mint protestáns zsolttárok”.²⁶

Az nem téveszthet meg bennünket, hogy ezek a zsolttárok szinte kivétel nélkül protestáns énekeskönyvekben maradtak fenn, hiszen a reformáció, amely a mozgalom kezdetén a nemzeti nyelvű egyházi ének dolgában még egyáltalán nem kötelezte el magát kifejezetten csak a zsolttárok használata mellett²⁷ vajmi keveset törődött az egyes fordítások provenciájával, ha azok felfogásban a reformált hit szellemével nem ütköztek. Idevonatkozóan talán nem érdektelen megemlíteni, hogy pl. Clément Marot, akinek költői ihletésű psalmusai a Bézaiéival együtt a legelterjedtebb protestáns zsolttárkönyvnek, a Lobwasser-féle *Psaltériumnak*, és ezen keresztül Szenci Molnár Albert zsolttárainak is alapszövegül szolgáltak, saját bevállása szerint nem volt protestáns se lélekben se felekezetiileg,²⁸ jóllehet mint humanista szemben állt a római ortodoxiával, és rokonszenvezett a hugenottákkal, akárcsak ezidőben Navarrai Margit egész udvara. Zsolttárainak első, 1542-ben megjelent kiadását a párizsi teológiai fakultás három doktorának szavatoló véleményével együtt annak az I. Ferenc francia királynak ajánlotta,²⁹ aki a már két évvel korábban kibocsátott fontainebleau-i rendeletével (1540. jún. 1.) hivatalosan is megindította a hugenották üldözését Franciaországban. De említhetném a skót Buchanan, a lengyel Kochanowski és nem utolsósorban a mi Balassink példáját is annak érzékeltetésére, hogy a kor emberének a zsolttárokhoz való viszonyát illetően szinte semmit sem számított az, hogy felekezetiileg protestáns vagy katolikus volt-e az illető. Buchanan még az új hitre való nyílt áttérése előtt, portugáliai tartózkodása alatt (1547—50 k.) kezdi a

ben adgyuk tuttára mindönöknek ez mi levelünket, kik láttyák és olvassák, hogy az minemű dolgunk volt az Luter Körösztényenökkel az öreg kö Templom felől, egyarant Egy igygyessöttünk meg, mind az Váras képében, hogy az öreg kö Templomot nekünk engették, Illyen módon, hogy miglen két felé leszönk, és Valaki ő közülök Törvénynyel keresnéje az Templomot, annak ezör forint kötelét Vetőtük egymás között, Annak fölötte más szörzésünk ez, hogy eddig való Szó beszéd ez két féle nép között, Szitok és egyéb egymáshoz Való szó, az mind letéttöt, hogy abból senki egymást ne keresesse, se Törvénynyel se egyéb képpen, Ez szörzésnek és ez dolognak bizonyágára attuk ez mi leve-lünket, kit az Váras pecsétivel meg erőssítettünk, Ez levél Kecskemétön költ Végh Mihály feő Biró-házánál husvét nap után való első Szerdán, Tizön egy óra koron Anno Domini 1564. (Hornyik János. *Kecskemét város története*. II. Kecskemét. 1861. 225. l.) — Nyilvánvaló, hogy ha „az Váras képében” egyezkedő egész magistrátus pápista, úgy a főbíró sem lehetett más.

²⁶ Császár E.: i. m. ItK. 1902. 168.

²⁷ Luther, aki 1523 óta kezdett behatóbban foglalkozni az istentisztelet rendezésével, általában egyszerű hangvételű, a nép számára könnyen érthető anyanyelvű egyházi énekek szerzésére buzdi-tott. Maga 36 ilyen éneket szerzett, és ezek közül csak 7 a zsolttárból készült átdolgozás, a többi részben eredeti alkotása, részben pedig latin himnuszok és régi német énekek átdolgozása. (Vö. Horváth Cyrill: *Luther énekei és első protestáns énekszerzőink*. Heinrich Emlk. 1912. 33—35. — A zsolttár kizárólagos használatát a templomi istentiszteletben Calvin szorgalmazta először a genfi ta-nácsához 1538-ban írt első emlékiratában. Douen, O.: *Clement Marot et le Psautier huguenot*. Paris 1878. 278. Szent Ágostonra hivatkozva úgy vélekedik, hogy a templomi énekeket illetően akkor járunk el legméltóbban, „ha azon szavakat foglaljuk énekbe, amelyeket az Úr Lelke Irásban közölt velünk”, vagyis Isten dicséretére a legméltóbbak Dávid király zsolttárai: Nous ne trouveron-méilleurs chansons, ne (ni) plus propres pour ce faire, que les Psaumes de David”. (Pruzsinzky Pál: *Kálvin János*. Pápa 1909. I. 296.)

²⁸ Rónay György: *A francia reneszánsz költészete*. Bp. 1956. 26—28., 35—38. l.

²⁹ Marot-t egyébként nem Calvin buzdította a zsolttárok fordítására, amint ezt kapcsolatukból gondolhatnánk, hanem a francia psalmusok magának I. Ferencnek a „buzdítására és kiváságára készületek”. Rónay Gy.: i. m. 36. l.; Vö. Olasz Sándor: *A kálvini művészetfelfogásról és magyarországi kisugárzásáról*. Acta Hist. Litt. Hung. Tom. XIII. (Acta Univ. Szegediensis) Szeged. 1973. 43. l.

zsolnárokat fordítani,³⁰ Kochanowski psalmusaiért katolikusok, kálvinisták és luteránusok egyaránt lelkesedtek, és láthatóan Balassit sem zavarta az, hogy miután katolizált, a kálvinizmus fő apostolának, Bézának a szövegeit parafrázálta. Ezekből az összefüggésekből elfogulatlanul csak arra következtethetünk, amire már fentebb is céloztam, hogy ti. az anyanyelvű versés zsolnárt sem eredetében sem életformájában nem kifejezetten a lutherizmus vagy a kálvinizmushoz kötődő reformáció jelenség, hanem a protestantizmusnál egyetemesebb és időben is szélesebb ívű, erjedő reneszánsz vallásosságának jellegzetesen polgári, magasabb szinten ha úgy tetszik humanista műfaja.

4. Anélkül, hogy behatóbban foglalkoznék a XVI. századi zsolnárköltészet sajátosságaival, az egyes énekszerzők alkotásainak fordítási, nyelvi, verstani és egyéb problémáival — Császár Ernő különben ezt mintaszerűen elvégezte — szólnom kell ha röviden is arról, hogy mi magának a reformációnak a szerepe a zsolnárt, közelebbről a magyar zsolnárt fejlődésében.

A zsolnárt már alapvetően individuális és racionális jellege valamint bibliai tekintélye szinte predesztinálta arra a szerepre, amit a reneszánszba hajló középkor társadalmi és ideológiai válságaként jelentkező vallásos mozgalmakban, illetve a szellemi arisztokrácia szintjén az egyéni vallásosság különböző formáiban betöltött. A reformációnak, amely ideológiai forradalmával ennek a válságnak a feloldására vállalkozott, és széles utat nyitott Európa-szerte a polgári fejlődés folyamatainak, a zsolnárt illetően abban volt óriási szerepe, hogy felismerve ennek nemcsak vallás-etikai, hanem nagy társadalmi mobilizáló erejét is, a zsolnárt az egyházi ének korábbi formái mellett, általánosan gyűlekezeti énekké emelte, és ezzel nagy lendületet adott mindenütt a zsolnárköltészetnek. A reformáció alakította ki a verses zsolnárnak azt a típusát, amely eltérően a Petrarca- és az Ecsedi Báthory-féle pusztán vallásos érzéseket megszólaltató szabad hangvételi átköltésektől, és a Marot—Béza-féle műfordításoktól, már egy szélesebb társadalmi és nemzeti problematika lírai megszólaltatására is vállalkozott. Ebben a formában a zsolnárt teljesen popularizálódott, és jellegében, hangvételében mind közelebb került a korábbi katolikus egyházi énekekhez. Nemcsak szelleme krisztianizálódott teljesen, hanem individuális, racionális jellege is átalakult, közösségi és ezzel együtt érzelmesebb vonásokat vett fel. Elég ebből a szempontból a Szegedi Gergely-féle *Énekeskönyv*³¹ zsolnáros énekeit szemügyre venni, és láthatjuk, hogy az eredetileg többségükben egyes számban nyilatkozó bibliai szövegek, hogyan fogalmazódnak át mindinkább többes számba. Leggyakrabban csak az intonáló első strófák, valamint a közbeékelte könyörgések és a verszáró doxológia ütnek meg ilyen hangot, ám az itt közölt 48 zsolnári ének közül 9 már teljes szövegében is olyan, amely eltérően a biblia fogalmazásától a zsolnáros személyes vallomását közösségivé általánosítja. Ez a tartalmában és hangvételében áthasonított zsolnártípus nem utolsó sorban magyaros verselése és szép zengésű ősi dallamai révén annyira kedvelté vált a reformált gyűlekezetekben, hogy Szenczi

³⁰ Itt a jezsuiták, akik időközben (1548) átvették az egyetemet, eretnkséggel gyanúsították, emiatt mintegy másfél éven át zaklatták. S noha elégséges bizonyíték híján kénytelenek voltak felmenteni, penitenciaként mégis hat hónapos ún. „kolostori fogságot” szabtak ki számára. Ebben a kényszerű elvonultságban írta a zsolnárokat, amit ezek szerint sem ő, sem a jezsuiták nem tekinthettek a protestantizmus mellett való tüntetésnek vagy agitációnak. Vö. *The Cambridge History of English Literature. vol. III. Renaissance and Reformation. Cambridge. 1918. 161—62. l.; Kunitz-Haycraft: British Authors before 1800. A Biographical Dictionary. New York. 1952. 63. l.*

³¹ *Szegedi Gergely Énekes könyve 1569-ből.* Kiad. Szilády Áron. Bp. 1893. 149 l. Függ. I—XVI. l. Újabbán tisztázódott hogy az *Énekeskönyv* összeállítása, vagy legalábbis annak kiadása nem Szegedi Gergely érdeme, mivel ő már 1566-ban meghalt, Vö. Varjas Béla: *Kovácsóczy Farkas feljegyzései és Szegedi Gergely.* Itk. 1970. 130.

Molnár Albertnek mind tartalmilag, mind formailag korrektebb és igényesebb fordításai csak kétszáz év múlva tudták kiszorítani ezeket az énekeket a használatból, ám „néhány közülük azért még ma is közkedveltségnek örvend, s az ún. dicséreték közé sorozva folytatja útját” a protestáns énekeskönyvekben.³²

A reformáció érdeme az is, hogy a parafrázált verses zsoltár XVI. századi líránk egyik legkarakterisztikusabb műfajává vált elannyira, hogy a zsoltáros hang hosszú időre — de azt is mondhatnám, szinte napjainkig terjedően —, teljesen átalakította a vallásos költészet egész képi struktúráját. Nemcsak Balassi istenes versei, de XVI—XVII. századi vallásos líránk jelentős része — ideértve az ilyen hangolását bűjdöső-, panasz- és börtönekeket is — tulajdonképpen zsoltáros reminiszcenciákból építkeznek. A zsoltárnak ezt a reneszánsz-vallásosságban elfoglalt hegemoniáját majd csak az ellenreformációs barokk-katolicizmus lazítja fel azáltal, hogy a reformációval szemben — amint erre már az 1560. évi nagyszombati zsinat határozatai is céloznak³³ —, fokozatosan életrehívja, és a XVII. század közepéig céltudatosan kibontakoztatja a maga himnikus hagyományokból táplálkozó vallásos költészetét, miáltal a zsoltárt és a zsoltáros hangú vallásos lírát még jellemzőbben protestáns műfajjá polarizálja. Mindez persze korántsem jelenti azt, hogy az ellenreformáció a zsoltárt teljesen kiiktatta volna énekei közül,³⁴ vagy hogy katolikus költők, ha elvétve is, ne írtak volna zsoltárokra szabott vallásos verseket. A kéziratos és nyomtatott katolikus énekeskönyvekben — részben a hagyományból, mert a szerkesztők eredetüket nem ismerték, részben kedvelt dallamaik miatt — még jó ideig fel-felbukkannak a zsoltárok, szerepük azonban a későbbiekben a többi énekekhez képest egyre jelentéktelenebbé válik.)

A XVI. században fellendült zsoltárköltészet már Szenczi Molnár Albert előtt csaknem minden zsoltárt megszólaltatott magyar versekben, Bogáti Fazekas Miklós teljes költői *Psalteriumáról* nem is beszélve. Ezekben a magyarított átdolgozásokban a különböző versmértékben fogalmazott költői minőségeknek, fordítási, nyelvi, stilisztikai és verstani megoldásoknak annyi változata jött létre, hogy a század végére költészetileg már szinte teljesen elő volt készítve az út Szenci Molnár Albert számára. Bár ő zsoltárfordításában mint ismeretes mind tartalmilag, mind a szótagszám és rim tekintetében szorosan a Lobwasser-féle német szöveghez igazodott, a magyar fordító- és költőelődök eredményeit még sem nélkülözhetette. A *Psalterium Ungaricum* előszavában ezekre tett utalása³⁵ tanúsítja, hogy jól ismerte a magyar zsoltárfordítás XVI. századi hanyományát, sőt bizonyíthatóan többet is ismert ebből, mint amire konkrétan hivatkozik. Zsoltárainak a *Károlyi Bibliával*, Sztárai, Szegedi Gergely és Tordai Benedek fordításaival vonható néhány párhuzamára már Császár Ernő rámutatott,³⁶ azonban ezeket az átfedéseket még tovább lehet szaporítani nemcsak az eddig vizsgált zsoltárokon belül, de ezeken túlmenően nagyobb körben is.

³² Uo. XVI. I.

³³ „Item sub gravi poena similiter commitimus: ne vulgares ullae, aut latinae etiam cantilenae praeter eas quas ante centum annos, maiores nostros certo approbasse constet; aut praeter eas quae posthac a nobis fuerint approbatae, in templis maxime, admittantur: ne sub specie pietatis Hungarus populus, natura alioqui ad divinum cultum propensus, in errores inducatur; sicut proh dolor fieri nostra aetate in pluribus locis videmus” Péterffy Károly: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata*, Viennae. 1742. II. 93. I. 3. p.

³⁴ Illyés István többször kiadott zsoltárkönyve (*Szoltári énekek, halottas énekek*. Nagyszombat. 1693.) kifejezetten katolikusok számára dolgozza át a Gönczy-féle protestáns énekeskönyv zsoltárdicséreteit és a hozzájuk fűzött halottas énekeket. Vö. Alszegey Zsolt: *A XVII. század magyar lírai költészete*. It. füz. 55. Bp. 1953. 28.

³⁵ RMKT. XVII. század. VI. Bp. 1971. 15. I. — Vö. uo. 437—38. I.,

³⁶ Im. ItK. 1914. 412—17.

Külön szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy pl. a *Károlyi Bibliának* sokkal nagyobb volt a hatása Szenczi zsolttáira, mintsem azt Császár Ernő összevetései alapján gondolhatnánk. Psalmusai között jóformán alig van olyan, ahol a magyar biblia szövegének inspiratív jelenlétét ne lehetne kimutatni. Az alapul vett német szöveg, illetve a még felhasználott egyéb segédletek³⁷ ugyanis csak a zsolttár tartalmi, értelmi tolmácsolásában vezették a fordítót, a magyar terminológia és frazeológia kialakításában viszont saját invenciói mellett több esetben kénytelen volt a korábbi fordítások, főleg a *Károlyi Biblia* szövegezésére támaszkodni. Ugyanezt tette különben maga Károlyi, és az előtte dolgozó többi fordító és zsolttárköltő is, akik tudatosan vagy akaratlanul — csak biblikus, zsolttáros műveltségükből eredően — vettek át egymástól azonos kifejezéseket, fordulatokat, értelmezéseket. Ha nem így volna, alig lehetne megmagyarázni azokat a frazeológiai egyezéseket, amelyek a különböző fordításokban előfordulnak. Hogy a Lobwasser-szöveget tolmácsoló Molnár fogalmazásában mennyire tapadt pl. Károlyi fordításához, arra elég, ha a számos eset közül csak a CXIX. zsolttár Császár által idézett párhuzamos helyeire utalok.³⁸ Ugyanígy jellegű, bár kevésbé szembetűnő frazeológiai átrendezéseket figyelhetünk meg Szenci Molnár és egyes XVI. századi zsolttárköltők szövegében is: így Batizínál, Sztárainál, Szegedi Gergelynél és Balassinál. Esetenként nem is az azonos terminológia árulkodik a két fordítás összefüggéséről, hanem az adott zsolttárhely költői feloldásának, megfogalmazásának a rokonsága, ami szintén arra mutat, hogy Szenczinek valahonnan, olvasásból vagy hallomásból ismernie kellett a korábbi magyar fordítás szövegét. Figyelembe véve a kor énekkultúrájának alapvető verbális jellegét, a hallomásból eredő átcengés lehetőségét már csak azért sem szabad kizártnak tekintenünk, mert pl. a Császár által vizsgált Sztárai-zsolttárok között is kettő van olyan, a XXXVII. és a CXIX., amit Szenczi nyomtatásból aligha ismerhetett, mivel ezek csak XVII. századi énekeskönyvekben jelentek meg először.³⁹ Hasonló esetre gondol Eckhardt is, amikor Balassi *Áldj meg minket Úristen* kezdetű énekének forrásával kapcsolatban úgy vélekedik, hogy költőnk Lubelczyk Jakab zsolttárát inkább „élőszóbból” ismerhette mintsem írásból, mert ennek bizonyos szövegbeli pontatlanságok ellentmondanak.⁴⁰

Az eddig figyelemre nem méltatott szövegösszefüggések különböző típusaiból lássunk ezek után néhányat közelebről:⁴¹

Batizi András: XLIV. zsoltt.

Bat.: 5. A pogánt földéből kiűzéd

K.: 2. Te az te kezeiddel ki üszted az pogányokat, és őket szállítottad helyekbe:

Sz.: 5-6. Kezeddel az pogán népet
Elvesztéd földét elpusztítád

L.: Veriagt die Heyden durch dein hand
Vertilgt die Völcker und verhehret.

³⁷ Uo. 287—89., 401—11.

³⁸ Uo. 294—96.

³⁹ RMKT. (XVI. század) V. Bp. 1886. 347—48.

⁴⁰ Eckhardt Sándor: *Balassi lengyel kapcsolataihoz*. EPhK. 1941. 312—13.

⁴¹ Vizsgálataimban — Balassit kivéve — csak a RMKT. XVI. századi kötetiben kiadott zsolttárszövegekre hagytakoztam. A rövidség kedvéért Balassinál is mellőzöm azokat a helyeket, amelyeket Bán Imre is kapcsolatba hoz Szenci zsolttáiraival. (lásd e kiadványban) Károlyi és Lobwasser szövegeit az eredeti kiadásból idézem (Károlyi G.: *Szent Biblia...* Vizsoly. 1590; Ambrosius Lobwasser: *Der Psalter dess königlichen Propheten Davids*. Leipzig. 1573.) — Az alkalmazott rövidítések feloldása: B.=Balassi; Bat.=Batizi; K.=Károlyi; L.=Lobwasser; Sz.=Szenczi; Sze.=Szegedi G.; Szt.=Sztárai. — A Balassi-verssorok előtt a kritikai kiadás (BBÖM. Bp. 1951.) versszámait, ill. esetenként a zsolttár, a *Károlyi Bibliánál* pedig az adott zsolttársors számát közlöm.

Sztárai Mihály: X. zsolt.

Szt.: 12-13. *Fösvénységével* untalan tölti
telhetetlen hasát
Istent *káromlja*, semminek tartja
az Istennek szavát

Sz.: 10-11. Diczéri az *fösvént*, hizelkedic,
Istent *káromlja* fölfualkodván.

Szt.: 22-24. Sőt az *ő szája* mindenkor *rakva*
isteni *káromlással*
Rágalmazással, minden rütsággal,
szitokkal, átokkal,
Sok csalárdsággal, sok hazugság-
gal, minden álnoksággal.

Sz.: 22-24. *Atockal szitockal rakva szája*,
Szól az *ő* nyelve *czac* álnokságot,
Es nyelvét szoktatta *czalárdságra*,

K.: 3. ...és az *fösvény* áldván *ő* magát,
káromlya az *Wrat*.

L.: Ja er gedenczt auch stoltz in seinem hertzen
Es sey kein Gott uñ treibt daraus ein
schertzē.

K.: 7. *Kinéc száia* átkozódással *rakva*, *czalárd-*
*ságo*kkal es *álnoksággal*: Az *ő* nyelve
alatt *ártalom* és *álnokság*.

L.: Die wort seins munds gar falsch seind uñ
geticht,
Und vol betrugs fluchs und meineydigkeit,
Sein zung ist fein gewehnt und abgericht.

XXIX. zsolt.

Szt.: 7-8. Az Isten hatalmas, azért ötet egyedül
féljétek,
Ötet tiszteljétek, imádjátok...

Sz.: 5-7. Mint hatalmas Istenteket
Fellyétec tisztelvén ötet,
Szent templomában áldgyátoc,

K.: 2. Adgyátoc az *Wrnac* az *ő* nevénc diczöse-
gét, imádjátoc az *Wrat* az *ő* fényes
sanctuariumában.

L.: Als eins großmechtigen Herren
Hoch erheben thut und ehren,
In seim Tempel schön und prechtig
Neiget euch für ihm andechtig.

XXXIV. zsolt.

Szt.: 1. *Mindenkoron áldom az én uramot*,

Sz.: 1-2. *Mindenkoron áldom*
Az Urat...

Szt.: 25-26. *Lám Istennek anyala* mind
tábort jár,
Istenfélő emberek körül *ő* jár,

Sz.: 25-27. *Az Isten anyali*
Hivec környül tábort járnac,
Isten félőket megtartnac,

Szt.: 29-32. Segítségül azért Istent hijátok,
Ő jóvoltát kóstoljátok, lássátok,
.....
Benne bizó emberek mind *bódogok*.

Sz.: 29-32. Lássátoc az *Urnac*
Jovoltát, es kóstoljátoc,
Mert bizony *bódogoc* azoc,
Kic *ő* benne biznac.

Szt.: 50-52. Megtartóztasd gonosztól te nyel-
vedet,
Csalárdságtól óalmazd ajakidat,
Meg ne csaljad te felebarátodat.

K.: 1. Áldom az *Wrat* minden időben,
mindenkoron az *ő* ditséreti az
én számban vagyon.

L.: Ich wil nicht lassen ab
Deß Herren lob in meinem mund.

K.: 7. Tábort jár az *Wr* *Angyala* az ötet félőc
környül, és meg szabadította őket.

L.: Der lieben Engel schar
Sich lagert starck umb die umbhehr,
Die ihn fürchten und ihm thun ehr,
Und rett sie aus gefahr.

K.: 8. Kóstoljátoc meg és lássátoc meg,
melly igen jó legyen az *Wr*, bódog ember az,
az ki *ő* benne bizic.

L.: Nu schmecket nur und schawt
Deß Herren grosse freundligkeit,
Wol dem der auff ihn allezeit
Mit starcker hoffnung bawt.

K.: 13. Tartosztasd meg nyelvedet az gonosz-
tól, és az te aiakidat hogy ne szólyanac
czalárdságot.

- Sz.: 49-52. Őrizd meg nyelvedet
Az gonosz rágalmazástól,
Odd ayakid *álnokságtól*,
Meg ne sérts más hírét.
- L.: Im zaum fein halt dein zung
Für bösem giftigen geschwetz,
Dein lipp durch trug niemand verletz,...
- XXXVI. zsolt.
- Szt.: 31. Csak az te szárnyad alá *folyamnak*
Ádámnak fiai. K.: 7 ...Annac okaért az embereknek fia biz-
nac az te szárnyaidnac árnyékában.
- Sz.: 20-21. Azért az te szárnyad alá
Az emberei *folyamnac*. L.: Drumb sich unter die flügel dein
Die menschen thun befahlen.
- Szt.: 34-35. Igen élteted őket *házadnak* nagy
gazdagságával, K.: 8. Megelégitetnac az te házadnac kövérsé-
...nagy sok jovaival. gével...
- Sz.: 22-24. Kic jól megelégitetnac,
.....
Javaival *házadnac*. L.: Mit gütern du sie füllen thust
Trenckst sie mit allerley wollust.
- Szt.: 37. ...mert *nálad* *vaygon* életnek kútfeje. K.: 9. Mert te nálad *vaygon* az életnek kút feje.
- Sz.: 25. *Nálad* az élet kútfeje. L.: Dann du der quell deß lebens bist.
- XXXVII. zsolt.
- Szt.: 9. Csak te *bizzál erősen* az Istenben, K.: 3. Bizzál az Wrban és czelekedgyel iót.
- Sz.: 7. Tégy jól es *bizzál erőssen* Istenbén, L.: Thu guts uñ fest vertraw Gott deinē Herren
- Szt.: 29-30. Sok *gonoszok* mert nagy hamar el-
elvesznek,
De istenfélők *örökössé lesznek*. K.: 9. Mert az gonoszoc kivágtatnac,
de az kic az Wrát váriác örökségül
biriác az földet.
- Sz.: 25-27. Mert a *gonoszac* mind eltöröltetnac,
De az kic az nagy Istenben biznac,
Ez földnac azoc *örökösi lesznek*. L.: Dann die gottlosen außgerottet werden,
Die aber auff Gott harren stetiglich,
Die werden die besitzer sein der erben.
- Szt.: 57-60. Sok gonosz időkbén nem *szegé-
nyülnek*,
Nagy éhségben ezek *megelégednek*,
Az gonoszok penig hamar elvesz-
nek,
Mint kövérség az füstben *lecsöpög-
nek*. K.: 20. De az hitetlenec el vesznek, és az Wrnac
ellenségi mint az bárányokba való kö-
kövérség meg emésztetnac, és mint az
füst semmié lesznek.
- Sz.: 55-60. Gonosz időbennis *károc* nem leszen,
Es soha meg nem szégyenítetnac,
Megelégitetnac az szúc időben,
De az Istentelenec elvesznez,
Az füstbe mennec, es úgy *elolvadnac*,
Mint az kövére az kis báránac. L.: In böser zeit wirt sie kein leid anstoffen,
Kein schand sie werden leiden, auch kein
not
In hungers zeiten. Aber die gottlossen
Die müssen alle werden außgerott,
Vergehn sie werden und verrauchen sein,
Gleich wie das fette von den Lemmerlein.
- Szt.: 117. Az vakmerő *gonosz embert jól*
láttam, K.: 35. Láttam elhatalmazott hitellent,
- Sz.: 103. En *jól* megszemlélem az *gonosztévőt*. L.: Ich hab auff den gottlosen achtung gebē.
- Szt.: 120. *Borostánhoz* hasonlatosnak
mondtam K.: 35. és hogy az fel fuvalkodott mint az kite-
riedet zöldellő fa.
- Sz.: 105. Es hogy mint zöld *borostányfa* úgy
fölnöt. L.: Der sich erhub und sich außbreitet weit,
Grünt einem Lorberbawm gleich und
ebben.

LXIV. zsolt.

Szt.: 1-6. Meghallgassad az én imádságomat,
Nagy úristen én fohászkozásomat,
.....
.....
Im rettegtesd az ellenség engemet,
Tarts meg tőle kérlek én életemet.

Sz.: 1-2. Halgass meg Uram könyörgésem,
Tarts meg ellenségem ellen.

Szt.: 32. Mindenkoron nagy álnok szívvel
járnak.

Sz.: 27. Járnak okos ravassággal.

Szt.: 35. Rájok ejtesz nagy halálos sebeket.

Sz.: 34. Nagy sebeket eyt ő testeken.

K.: 1. Halgass meg az én panaszkodásomban
való szót: Az ellenségnek félelmétől
ments meg az én lelkemet.

L.: Hör an mein bitt, vernim mich eben,
Herr mich für meinem feind behüt.

K.: 6. Tudakoznac álnokságokról, meg emész-
tetünc azokkal a mellyeket nagy álnok-
sággal találtanac:

L.: Das sie erdencken falsche list.

K.: 7. ...és nagy hirtelenséggel meg ostoros-
tatnac.

L.: Das bald die wund klar werd gespüret.

LXV. zsolt.

Szt.: 13. Rajtam hatalmaztak sokságos bűneim.

Sz.: 9. Raytam az bűn elhatalmazéc...

Szt.: 16. De szent fiad által eltörölöd bűneim.

Sz.: 11-12. De nagy volta kegyességednc
Eltörli vétünkét.

Szt.: 41-43. Csudálatosképen az te jóvoltoddal,
Az egész esztendőt nagy sokféle
zsirral
Te meggazdagítod sok áldomá-
soddal.

Sz.: 57-60. Megkoronázod az esztendőt
Nagy soc javaiddal,
Lábaid nyoma kövérségöt
Czöpöget nagy sirral.

K.: 3. Az hamisságnac beszédit, mellyec
mi raytunc eröt vöttenec,

L.: Die boßheit über mich bekommen, ...

K.: 3. és az mi bűneinket te tisztod el.

L.: Du aber hast hinweg genommen
All unsre sünd und schand.

K.: 11. Meg ékesited az esztendőt
az te jó voltoddal, és az te
ösvénid kövérséggel czepegnc.

L.: Das Jahr du krönst und zierest herzlich,
Mit gütern überheufft,
Von den fußstapffen dein dir warlich
Nur eitel fettes treufft.

XCIV. zsolt.

Szt.: 10. Hamisságokban ezek Úristen
vajjon miglen élnek...?

Sz.: 7. Miglen marad ez büntetetlen...?

Szt.: 16. Ezek Úristen az te népedet rontják,
nyomorgatják.

Sz.: 13. Uram az te népedet rontyác.

K.: 3 Meddig örvendeznc Wram, meddig
örvendeznc az hitetlenec?

L.: Wie lang sol das sein zugelassen, ...

K.: 5. Az te népedet Wram rontyác, ...

L.: Dein armes volck sie Herr todt
schlagen.

Szegedi Gergely: VI. zsolt.

Sze.: 31. Én szememet homály fogta bé ke-
serőség miatt.

Sz.: 37-39. En soc bosszuságim miatt,
Az én ortzám elhírvatt,
Szemem homályosult.

K.: 7. El hervadott ortzám szomorúság miatt,
és meg vénhütt az én ellenségim miatt.

L.: Für angsten und für qualen
Ist mein gestalt verfallen,
Vertunckelt und veralt.

XXXII. zolt.

Sze.: 1. Bódog az *ilyen* ember ez világon.

Sz.: 1. O Melly boldog az *olly* ember
éltében

K.: 2. Bódog ember kinec az Wr...

L.: O selig muß ich diesen menschen
preisen, ...

XXXVIII. zolt.

Sze.: 5-6. Uram, *ne feddj meg* engem hara-
godban,
Ne ostorozz *erős búsulásodban*.

Sz.: 1-4. Haragodnac nagy voltában,
Megindolvan,
Ne fegy neg Uram engem,
Búsult gerjedezésedben,

K.: 1. Wram ne fedgy meg engemet az te búsu-
lásodban, se ne ostorozz engemet az te
haragodban.

L.: Herr zur zucht in deinem grimme
Mich nicht nimme,
Wann ich dich verletzet hab,
Deinen zorren von mir kehre, ...

Sze.: 16. Semmi épséget *testemben* nem
hagytak.

K.: 3. Ninczen épség az én testemben...

Sz.: 13-14. *Testem* nec semmi résziben
Épség ninczen,

L.: Meines fleisches ist kein teyle
Frisch und heyle, ...

Sze.: 21. *Álnokságim fejem feljülhalladták*,

K.: 4. Mert az én hamisságim elburították
az én feietem, ...

Sz.: 19-21. Mert ez én nagy *gyarlóságim*,
Es büneim
Fejem föllyül halladták,

L.: Dann meine gebrechen schwere
Hoch und sehre
Überhand genommen han,...

Sze.: 31-32. Jó barátim engem meggyüöltének,
Minden *atyámfiai* megvettének.

K.: 11. Az én barátim és az én társaim az én
sebeimet távol nézic, ...

Sz.: 61-63. Minden én felebarátim
Es *rokonim*
Tölem eliszonyodnac,

L.: Meine freund mich anzuschawen
Han ein grawen,
Von meiner plag stehen weit, ...

Sze.: 53. *Ha tántorodásom* nékem
történnék,

K.: 18. Én bizony közel vagyok az
eleséshez és bánatom mindig
előttem van.

Sz.: 97. Hogy *ha* így kell *sántikálnom*,
Es baylódnom,

L.: Dann ich nu ein solche plage
Leid und trage, ...

Sze.: 57-60. Az én ellenségim *reám dihödtek*,
.....
.....
Az jóért énnékem gonoszt füzet-
nek.

K.: 20. Es azoc ellenked nec én velem,
kic az jóért gonoszt fizet nec...

Sz.: 115-117. Ezec *reám dühötte* nec
Es kerget nec
Kikvel én soc jot töttem,

L.: Aber meine feind die leben,
Und daneben
Den ich viel guts hab gethan.

Sze.: 65-68. Siess hamar az én segítségemre,
.....
.....
Azért figyelmezzél *segedelmemre*.

K.: 22. Siess az én segítségemre: oh
Wram én szabadítóm.

Vö. NyT. XIII. 97. 5-6. s.:
Segeel, syess, ees agy *segedelmet*...

Sz.: 130-131. *Segedelmeddel* ne késsél,
Siess, jöyjel.

L.: Deine hülf nicht lang verweile,
Sondern eile...

CXII. zsolt.

Sze.: 1-3. Bódog az olyan ember ő lelkében,
A ki az Istent hiszi beszédében,
Féli, tiszteli őtet igaz hitben;

Sz.: 1-2. Bódog ember az ki az Istent
Féli tiszteli szíve szerént,

Balassi Bálint.

B.: 8. Gondod nincs rám, mert
mindenik azt tudja:
Hogy eddig is éltem kiki csudálja,
*Ennek, úgymond, mely veszett
állapotja*
Isten az, nem ember ki
szabadítja.

Sz.: III. 7-12. Sokan azt allittyác,
Lelkembről azt mondgyác:
Vesztett ennac ő dolga,
Segétsége ninczen,
Mert elhatta Isten,
Igy szolnac bolond modra.

B.: 38.(LIV. zsolt.) 1-2.
Az te nagy nevedért tarts meg
én Istenem,
Győzhetetlen erőddel *állj bosszút
értem.*

Sz.: 1-4. Tarts meg Uram Isten engem,
Es szent nevedért védelmezz meg,
Artatlan igyemet tekints meg,
Hatalmaddal *támadgy mellém.*

B.: 19-20. Te néked akkor hálát adok *örömmel,*
Áldozom *szívem szerént* szép dicsé-
rettel.

Sz.: 21-22. Ackoron néked *vig szíved*
Háláadásokat áldozom,

B. 24. Hogy veszteket láthattam *ket
szememmel*

Sz.: 27-28. Megbüntetéd ellenségimet,
Kit *én meglátéc szememmel.*

B.: 8. 14-15. Látván veszttem, örül sok ellen-
ségem,
Csóválván fejeket tréfálnak en-
gem,

93. 11. Midőn ily szót hallok én ellenségimtől,
17-19. Mely szó csak meg nem *öl nagy
szégyenletemben,*
Hogy kevély ellenség azt véti
szememben,
Kin elkezeredem...

Sz.: XLIV. zsolt. 59-60.
Es mindenféle nemzetec
Czufolván fejeckel intnec.

K.: 1. Bodog az férfú ki féli az Wrat: ...

L.: Wol dieseem menschen, der den Herren
Von hertzen fürchten thut und ehren, ...

K.: 3. 2. Sokan mondgyác az én lelkem felöl:
ninczen ő néki szabadulása az Wrtól.

L.: Von vielen wirt geredt,
Niemand ist der ihn rett,
Es ist mit ihm verloren,
Er sindt in seiner not.

K.: 1. Isten az te Nevedért szabadíts meg en-
gemet, és az te hatalmasságodból itély
meg engemet.

L.: Hilff mir Herr Gott, und mich Erhalt,
Durch deines werden namens ehre,
Verschaff mir recht O lieber Herre,
Durch deine macht und groß gewalt.

K.: 6. Ackor szabad akaratomból áldozom
tenéked: ...

L.: Dann wil ich von freyem gemüt
Dir willig ein Danckopffer geben,

K.: 7. ... és az én ellenségeimen való bosszú
állást meg látá az én szemem.

L.: Die meine feind auch also straffest
Das mirs ein lust zu sehen war.

K.: 44. 14. Vetettél minket példa beszédül az
pogányoknak, és fő czovalásra minden
nemzetségeknec.

15. Azén gyalázatom naponként előttem
vaygon, Es az én ortzámnac pironcsága
el burított engemet.
16. Az szidalmazóknac és az szidogatóknac
szavokért az ellenségért és az bosszú
állóért.

L.: Die völccker aller Nation
Schütteln die köpff nur uns zu hon.
Schand und verhönung allezeit

63-68. Ugy hogy *nagy szégyenletemben,*
Az én ortzámat bé kell fednem.
Nagy soc szidalmat kell hallanom,
Ki miatt czac el szomorodom,
Midőn-szemem előtt nézem
Boszszuálló ellenségem.

Lest sich für meinen augen blecken,
Für grossem hohn und für schmachheit
Muß ich mein angesicht zudecken.

Ich muß viel spot und schmachwort hörē,
Damit man mir reibt meine ohren,
Und für mir sehen meine feind,
Die sich zu rechen willens seind.

A citált párhuzamok alapján nem nehéz megállapítani, hogy Szenczi az esetek többségében bár viszonylag hűen törekszik tolmácsolni a német szöveget, de — mint már Császár Ernő is megjegyezte — ezt olykor Sztárai,⁴² olykor pedig más zsoldár-költő szavaival teszi. A német szöveg sok esetben megengedne más értelmezést is Szenczinek, de hogy mégsem él ezzel, hanem a korábbi fordítások kifejezéseit, hangulati árnyalásait igyekszik átmenteni saját szövegébe, az magas fokú műfordítói érzékéről tanúskodik. Elismerem, hogy az ilyen terminológiai, gondolati átfedések néha véletlenek is lehetnek, ám az esetek többségében mégsem gondolhatunk ilyenre, mert pl. a VI., XII., XXXVII. és az LI. zsoldár szövegében már a korábbi vizsgálatok is felfedeztek hasonló egyezéseket. A magam részéről a legproblematisabbnak az egyes Balassi-verssorok szólamaival való rezonálásokat érzem, nemcsak azért, mert ezek meglehetősen szűk körre korlátozódnak, hanem azért, mert három eset kivételével nem a megfelelő Szenczi-zsoldárhelyekkel kvadrálnak. Ha azonban ezek a kölcsönösségek mégsem véletlenek, hanem közvetlenül Balassi szövegeire vezethetők vissza, úgy fel kell tételeznünk, hogy Szenczi 1599-ben, első hazalátogatása alkalmával juthatott hozzá Balassi istenes verseihez, ha ugyan nem külföldön, valamelyik vándorló, utazó hazánkfia révén. A már a *Zsoldárok* előszavában is idézett, az 1612. évi oppenheimeri kiadás függelékében pedig teljes szövegével megjelentetett *Bocsásd meg Úristen* kezdetű verset⁴³ az *Unitárius Énekeskönyv* első kiadásából is ismerhette.⁴⁴ A többivel viszont ilyen formán nem kerülhetett kapcsolatba, mivel nem tudunk arról, hogy Balassinak ezen a versén és az LI. zsoldáron kívül más istenes éneke 1607 előtt nyomtatásban megjelent volna.

Bármint legyen is a dolog, egy bizonyos, Szenczi Molnár Albert a korábbi magyar zsoldárfordítói hagyományból nemcsak a *Károlyi Bibliát* ismerte és használta fel saját munkájához, hanem közvetlenül vagy közvetve — mert csak fülében csengtek egyes zsoldárhelyek magyar szólamai —, a verses feldolgozások közül is többet annál, mint amennyit eddig gondoltunk. Nem lehet tagadni, hogy Szenczi egyéni műfordítói erényei mellett ennek a verses hagyománynak is jelentős szerepe volt abban, hogy a *Psalterium Hungaricum* zsoldárai költőileg mind jobban sikerültek, mint az előző fordítások közül — a Balassiétól eltekintve — bármelyik.

⁴² Császár E.: i. m. ItK. 1914. 414.

⁴³ Klaniczay Tibor: *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*. MTA. I. OK. XI. 329—30.

⁴⁴ *Balassi Bálint összes művei*. Kiad. Eckhardt S. Bp. 1951. 202.